

Sebastian B. S. Kawka

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Metafizyka w *Encyclopaedia Britannica* Z dziejów rozumienia filozofii pierwszej*

Wstęp

Metafizyka, będąca specyficznym typem ludzkiego poznania, obecna jest w dyskursie filozoficznym od ponad dwóch tysięcy lat; stąd nie dziwi fakt, iż bywała różnorako rozumiana i że miała swoje wznoszenia i upadki. Pytanie, czym jest metafizyka, nie jest zatem niczym nowym. Spór o rozumienie metafizyki – jej przedmiotu, metody oraz celu – generował wiele problemów już w czasach Arystotelesa, o czym coraz więcej dowiadujemy się z najnowszych badań z historii filozofii¹. Rozumienie metafizyki ściśle

* Artykuł dotyczy problemu rozumienia metafizyki w *Encyclopaedia Britannica* (dalej *EB*). Stanowi próbę ukazania kolejnych odsłon hasła *Metaphysics* w poszczególnych wydaniach *EB* na przełomie lat 1768–2010. Ma na celu ogólne wprowadzenie w problematykę rozumienia metafizyki w *EB* oraz wskazanie na jej podstawową charakterystykę zdefiniowaną w każdym z wydań. W planach są kolejne odsłony pogłębionego rozumienia metafizyki w *EB* dotyczące wybranych problemów i zagadnień poruszanych w metafizyce.

¹ Cenne uwagi można odnaleźć na ten temat w pracach autorów takich jak W.D. Ross, W. K. C. Guthrie, M. A. Krąpiec, M. Wesoły, E. Berti, G. Anagnostopoulos, F. Grayeff, D. Hutchinson.

związane jest ze sposobem poznania i myślenia filozofów, poczynając od starożytności po czasy współczesne. W dawniejszych epokach metafizyka była nastawiona na poznanie ostatecznych przyczyn istnienia rzeczy². Co więcej, stanowiła nawet swoisty paradygmat racjonalnej wiedzy, mającej na celu docieranie do prawdy o istnieniu świata danego w doświadczeniu. Dlatego w tradycji nazwę tę traktowano jako synonim filozofii. W nowożytności stopniowo podejmowano bardziej lub mniej zasadną krytykę metafizyki, aż wreszcie doszło do zupełnego jej zbanalizowania, czy wręcz ośmieszania poprzez kojarzenie z nią tajemnej sztuki wywoływania duchów, rzucania czarów, mistycznych doznań, czy wprawiania obiektów w ruch.

Metafizyka zajmuje szczególne miejsce w dziejach filozofii brytyjskiej. Pisano o niej we wszystkich większych słownikach i encyklopediach, poczynając od pierwszego wydanego w języku angielskim *Lexicon technicum* J. Harrisa z początku XVIII wieku, czy chociażby słynnej *Cyclopaedia* E. Chambersa. Wiele miejsca poświęcono jej także w *Encyclopaedia Britannica*, w jednej z najdłużej wydawanych i najbardziej wpływowych publikacji w dziejach zachodniej kultury. To właśnie tej encyklopedii pragniemy się przyjrzeć, próbując wydobyć z niej charakterystyczne elementy rozumienia metafizyki pod kątem samej jej definicji. Analizy te nie tylko pozwolą ukazać ewolucję rozumienia metafizyki w kolejnych wydaniach encyklopedii, ale co więcej, umożliwią dostrzeżenie tła istotnych przemian, jakie dokonały się w filozofii europejskiej na przestrzeni ostatnich dwóch wieków.

Porządek analiz w artykule został ułożony według kolejności wydań. Ponieważ w wielu wydaniach encyklopedii hasło *Metafizyka* było przedrukowywane bez zmian, w takiej sytuacji przechodziliśmy do kolejnego wydania z nową odsłoną metafizyki. W tym kontekście dopowiedzmy, iż na piętnaście wydań *Encyclopaedia Britannica* w latach 1768–2015 ukazało się siedem oryginalnych haseł *Metafizyka*.

² M. A. Krąpiec, *Komentarz do „Metafizyki” Arystotelesa*, Lublin 2018, s. 67–68.

Wydanie pierwsze (1768–1771)

Hasło *Metafizyka* z pierwszego wydania *Encyclopaedia Britannica* zostało podzielone na dwie części. Część pierwsza (autorska) stanowi zasadnicze wprowadzenie do traktatu oraz jego podstawowych zagadnień. Druga natomiast jest kompilacją głównego dzieła J. Locke'a *An Essay Concerning Human Understanding*. Podkreślmy, iż wykład metafizyki został dosłownie przepisany z opracowania *Abridgment of Mr. Locke's Essay concerning human understanding*, napisanego przez J. Wynnesa³. Podjęta próba przedstawienia *Metafizyki* zawiera wykładnię podważającą pewność co do istnienia rzeczywistości⁴.

Na samym początku można zauważyć, iż autor pojmuje metafizykę jako

część filozofii, która rozważa naturę i właściwości istot/bytów myślnych⁵.

To, co bada metafizyka (*scil.* przedmiot materialny), czym się zajmuje, to byt myślny, a nie realny. W prezentowanych wywodach nie zostaje *explicite* uwydatniony właściwy aspekt dociekań, czyli przedmiot formalny⁶.

³ F. A. Kafker, J. Loveland, *The Early Britannica: the growth of an outstanding encyclopedia*, Voltaire Foundation in association with Liverpool University Press, Oxford 2010. Warto dodać, iż wspomniana praca Locke'a była podstawową doktryną sensualizmu, który odrzucał wówczas m.in. Th. Reid.

⁴ Zob. moją pracę magisterską: Rozumienie metafizyki w *Encyclopaedia Britannica* w świetle siatki metafizycznej M. A. Krąpca, Lublin 2023 (maszynopis).

⁵ *EB* 1, v. III, s. 174.

⁶ Na temat wyróżnienia i przedstawienia przedmiotu materialnego (to, co badam) oraz formalnego (to, w jakim aspekcie coś badam) zob. m.in.: S. Adamczyk, *Metafizyka ogólna, czyli ontologia*, Lublin 1960, s. 7–8. W kwestii odnoszącej się do przedmiotu metafizyki zob. S. Kamiński, *Nauka i metoda*, Lublin 1998, s. 184–200; Krąpiec M. A., Kamiński S.,

Ukazując definicję metafizyki, w dalszej części autor przedstawia jej podział⁷. W jego składzie, który suponuje różne przedmioty badań odmiennych nauk, wymienia kolejno: 1. ontologię, 2. kosmologię, 3. antropologię, 4. psychologię, 5. pneumatologię oraz 6. teodyceę zwaną inaczej teologią metafizyczną⁸. Podział metafizyki na różniące się między sobą dyscypliny stał się typowym zabiegiem, który dokonywany był w czasach nowożytnych, co ostatecznie zaowocowało w wieku XIX usamodzielnieniem i ustanowieniem nowej dyscypliny filozoficznej, jaką stała się teoria poznania⁹. W nowożytności podział filozofii zwykle kojarzony jest z Ch. Wolffem¹⁰. Niemniej już w XVII wieku doszło do zmieszania metafizyki zarówno z filozofią naturalną, *resp.* filozofią przyrody (*natural philosophy*), jak i naukami szczegółowymi (*particular or special sciences*)¹¹. Wskutek tego,

Z teorii i metodologii metafizyki, KUL, Lublin 1994, s. 275–276; Krapiec M. A., *Metafizyka*, Lublin 1995, s. 57–99; A. Maryniarczyk, *Metoda metafizyki realistycznej*, Lublin 2005, s. 38–39; A. B. Stępień, *Wstęp do filozofii*, Lublin 2007, s. 173–177.

⁷ O podziale metafizyki na ogólną i szczegółową w czasach nowożytnych zob. J. Kalinowski, *O istocie i jedności filozofii*, RF 6 (1958), nr 1, s. 12 i nn.

⁸ „Metaphysics is devided, according to the objects that it considers, into six principal parts, which are called, 1. Ontology: 2. Cosmology: 3. Anthropology: 4. Psychology: 5. Pneumatology: and, 6. Theodicy, or metaphysical theology.” *EB* 1, v. III, s. 174. W sprawie podziału nauki usamodzielnionego Locke’a zob. J. Locke, *An Essay Concerning Human Understanding*, London 1825, s. 549–550.

⁹ Por. Stępień, dz.cyt., s. 56.

¹⁰ Szerzej na temat podziałów filozofii w rysie historycznym zob. Stępień, dz. cyt., s. 55–57 oraz obszerną rozprawę E. Vollrath, *Die Gliederung der Metaphysik in eine Metaphysica generalis und eine Metaphysica specialis*, 16 (1962) *ZPhF*, s. 258–284. W sprawie wpływów filozofów angielskich na niemieckich oraz sytuacji wówczas panujących zob. Brown S. (red.), *British Philosophy and the Age of Enlightenment*, s. 309–313. W sprawie podziału metafizyki przez Wolffa zob. także Kalinowski, dz. cyt., s. 12 oraz T. Ando, *Metaphysics. The Survey of its Critical Meaning*, Martinus Nijhoff, Hague 1974, s. 35–40.

¹¹ Por. Adamczyk, dz. cyt., s. 9. Zob. także: G. Dogiel, *Metafizyka*, Kraków 1992, s. 11.

wprowadzono podział na metafizykę ogólną czyli ontologię, i metafizykę szczegółową, mającą obejmować kosmologię, psychologię i teologię naturalną, czyli teodyceę¹².

Spotykane są również inne podziały, w których odpowiednio ontologia, kosmologia oraz pneumatologia¹³ pokrywają wyłącznie szczegółowe subdyscypliny metafizyki¹⁴.

Zatrzymajmy się krótko przy każdej z wymienionych nauk i przyjrzyjmy się im bliżej, poczynając od ontologii, która jako doktryna filozoficzna wchodzi w skład metafizyki – jest ona jej fundamentalną częścią¹⁵. Zadaniem ontologii – pisze autor – jest

poszukiwanie oraz wyjaśnianie natury, jak i ogólnej istoty wszystkich bytów¹⁶.

¹² Por. Adamczyk dz. cyt., s. 9. Warto przywołać uwagę Kalinowskiego, dz. cyt. s. 12, który zauważa, iż „rozerwanie filozofii na kosmologię, psychologię i metafizykę jest położeniem kresu filozofii w ogóle”.

¹³ Stosowane są czasami zamienne terminy *pneumatology* oraz *pneumatics*. W języku łacińskim za Wolffem stosuje się *pneumatica*. W języku polskim jednakże „pneumatyka” dotyczy ściśle nauk inżynieryjno-mechanicznych, dlatego posługiwać się będziemy wyłącznie terminem przyjętym w języku polskim „pneumatologia”.

¹⁴ Por. Ando, dz. cyt., s. 36. Zauważa, iż „było to autorską ideą Wolffa, aby utworzyć szczególne gałęzie metafizyki odróżnione od badań empirycznych. Tradycyjny problem dotyczący tego, czy metafizyka była nauką o bycie jako bycie, albo nauką o niematerialnej substancji, bezsprzecznie znalazł jasne rozwiązanie sporu u Wolffa. Jednak rozwiązanie to musi być postrzegane raczej jako autorska teoria Wolffa, niżli jego interpretacja metafizyki Arystotelesa. Przynajmniej nie wolno nam przeoczyć jasnej różnicy między dwoma myślicielami i ich koncepcji bytu i ogólności. U Wolffa byt nie jest już powszechną przyczyną w centrum różnorodnych relacji. Było to nic innego, jak tylko abstrakcyjne pojęcie ogólne”. Ostatecznie Ando pisze, że metafizyka stała się wówczas systemem czysto konceptualnej wiedzy, bez żadnego tropu prowadzącego do empirycznej bazy (tamże).

¹⁵ Por. *EB* 1, v. III, s. 174.

¹⁶ Por. tamże, s. 174: Ontology „investigates, and explains, the nature and general essence of all beings”.

Ponadto ontologia poszukuje i wyjaśnia jakości (*qualities*) oraz atrybuty – właściwości (*attributes*), które w sposób istotny należą do bytów¹⁷. W tym miejscu należałoby postawić pytanie, w jakiej formie odbywa się cały ten proces? Otóż autor odpowiada, że

powinniśmy przypisać je (tj. jakości oraz atrybuty – właściwości) za pomocą abstrakcji, [oraz – dop. S.B.K.] rozważać je *a priori*¹⁸.

Doktryna ontologiczna winna być kontynuowana i rozwijana w swoich działaniach bazując na najprostszych ideach¹⁹. Do tych najprostszych idei zalicza się choćby takie jak: idea bytu (*idea of being*), istoty (*essence*), substancji (*substance*), istnienia (*existence*), czasu (*time*), miejsca (*place*)²⁰.

Zasadniczo najważniejszą sprawą dla ontologii byłoby zaznajomienie filozofa z każdym bytem – jego istotą oraz abstrakcyjnymi jakościami bytowymi²¹. Tak pojęta wiedza może się ukazać jako wiedza nieefektywna w sytuacji, gdy człowiek (filozof) nie wie, w jaki sposób określać i organizować poszczególne z idei²².

¹⁷ Tamże.

¹⁸ „and which we ought to assign them by abstraction, as considering them a prior”, tamże.

¹⁹ Por. tamże.

²⁰ Autor pisze: „These simple ideas are, for example, those of being, of essence, of substance, of mode, of existence as well with regard to time as place, of a necessary cause, of unity, the idea of negation, the difference between a being that is simple or compound, necessary or accidental, finite or infinite”, tamże.

²¹ Tamże.

²² „[...] even a clear knowledge of beings, and their essential properties, would be still defective and useless to man, if he did not know how to determine and fix his ideas by proper denominations, and consequently to communicate his perceptions to those whom he would instruct, or against whom he is obliged to dispute, as they would not have the same perceptions that he has [...] To render therefore our ideas intelligible to others, we must have determinate words or denominations for each being, and the qualities of each being ; and ontology teaches us those terms which are so

Dlatego też ontologia bywa często określana jako jałowa nauka, która posługuje się bezpłodnymi terminami technicznymi²³. Ale

współcześni filozofowie – jak powiada autor – robią z ontologii naukę bardziej znaczącą, *resp.* poważną, poprzez przyłączanie określonych idei do nazw (terminów), a także badanie przedmiotów – tego, co nazwy implikują²⁴.

Problemem, jaki uwidacznia się w ontologii jest mówienie o prawdzie (*scil.* zagadnienie prawdy). Źródłem niejasności tak w metafizyce, jak i ontologii są definicje, które multiplikują się w nieskończoność. Dlatego też konieczne jest znalezienie jak najprostszyc wrażeń (*impressions*), które ugruntowałyby ludzkie poznanie²⁵.

Drugą nauką w podziale, po ontologii, jest kosmologia, która ma za swój przedmiot świat fizyczny oraz wszystko to, co się w nim zawiera. Bada ona i zajmuje się wiecznymi prawami, naturą materii oraz ruchem. Poza tym, podejmuje takie zagadnienia, jak natura ciał materialnych, wraz z ich atrybutami i istotnymi jakościami. Poznanie tych spraw jest możliwe, jak się okazuje, dzięki abstrakcji oraz zmysłowemu doświadczeniu²⁶.

necessary to fix our ideas, and to give them the requisite perspicuity and precision, that we may not dispute about words when we endeavour to extend the sphere of our knowledge, or when we debate concerning the essence of an object, or endeavour to make it more evident (*EB* 1, v. III, s. 174–175).

²³ Por. tamże, s. 175.

²⁴ Tamże.

²⁵ Por. tamże, s. 175 n: „The words man, love, coach, etc., say more, and make a stronger impression, than all the definitions we can give of them; by ontologic explications they are almost always covered with dark cloud”.

²⁶ Tamże. W kwestii adekwatnego rozumienia doświadczenia u Locke’a zob. S. Kamiński, *Rola Locke’a i Condillaca w dziejach teorii definicji*, „Rocznik Filozoficzny” 5 (1955–1957), nr 4, s. 80; M. A. Krąpiec, *Doświadczenie i metafizyka*, „Rocznik Filozoficzny” 24 (1976), nr 1, s. 8–9.

Wiedza o człowieku (*resp.* antropologia) jest trzecią dziedziną nauki, która wchodzi w strukturę metafizyki. Okazuje się, że także ona jest wewnętrznie podzielona na dwie części²⁷. Dlatego też w badaniach dotyczących zewnętrznych części człowieka oraz im podobnych, antropologia należy do anatomii i fizjologii i nie dotyczy samej metafizyki²⁸. Metafizyczne badanie człowieka ściśle wiąże się z jego istnieniem, istotą, czy też istotnymi jakościami oraz koniecznymi atrybutami, jakie mu przysługują²⁹. Rzecz jasna, że wszystko to

jest rozważone *a priori*: i badanie to prowadzi nas w tym samym czasie ku psychologii³⁰.

Nauką o duszy w ogólności oraz o duszy ludzkiej jest psychologia³¹. Rozważa ona najbardziej dogłębne, subtelne oraz abstrakcyjne dociekania, jakie tylko rozum ludzki jest zdolny wykonać³². Mimo że podział metafizyki nawiązuje swoiście do podziału Christiana Wolffa, to niemniej problemem jest wyróżniona i odrębna od psychologii pneumatologia³³. Nim zapoznamy się z przedmiotem pneumatologii, spójrzmy nieco z innej strony na samą jej genezę i wątek historyczny. Sama nazwa jest niejasna w swym znaczeniu, a domyślnie utożsamiana bywa z psychologią. Oczywiście człon „pneuma” swój źródłosłów posiada w języku greckim (πνεῦμα), gdzie potocznie oznacza zjawę, ducha, wiatr, tchnienie, powietrze, oddech etc.³⁴ Z innej jednak strony wydaje

²⁷ *EB* 1, v. III, s. 175.

²⁸ Tamże.

²⁹ Por. tamże.

³⁰ Tamże.

³¹ Tamże.

³² Por. tamże.

³³ Ando, dz. cyt., s. 35–36.

³⁴ Zob. szerzej C.P. Bosak, *KATA MAΘHAION. Analiza gramatyczna. Słownik grecko-polski*, Pelplin 2002; także Z. Abramiczówna, *Słownik grecko-polski*, t. III, Warszawa 1962, s. 563. Również por. <https://www.etymonline.com/word/pneuma> (20.01.2018).

się, iż jej początków należałoby szukać w doktrynie filozoficznej Leibniza, a mianowicie w pneumatyce³⁵.

Pneuma jako zasada życia była także ważnym tematem w rozważaniach starożytnych myślicieli. Anaksymenes w swojej kosmologii i interpretacji świata widział w niej początek całego wszechświata oraz źródło życia indywidualnego³⁶. Guthrie pisze:

Jak wszechświat Anaksymandra był otoczony przez aperiion, tak też Anaksymenesa przez powietrze, które... jest także nazwane oddechem (pneumą)³⁷.

Zagadnienie pneumy było przedmiotem dociekań wielu myślicieli, którzy wypowiadali się o niej w różny sposób. Można tutaj wymienić choćby takich jak Empedokles, Arystoteles, Galen czy św. Augustyn³⁸. Założyciel szkoły stoickiej – Zenon z Kition utożsamiał pneumę z materialną reprezentacją logosu³⁹. Jej ogólne rozumienie w starożytności było zupełnie inne niż w czasach nowożytnych, gdzie pojęcie to sprowadzone zostało do ducha (*spiritus*)

jako czynnika (lub substancji) przenikającego całą naturę (*spiritus mundi*), stanowiącego podstawę jej jedności⁴⁰.

³⁵ „Chez Leibniz, la pneumatique désignait la science des phénomènes d'ordre spirituel, et pouvait recouvrir le domaine de la métaphysique. Le même terme fut élagement utilisé par Kant pour qualifier le spiritualisme, surtout le substantialisme”. G. Thinès, A. Lempereur, *Pneumatique*, w: *Dictionnaire general des sciences humaines*, Paris 1984, s. 739.

³⁶ Por. G. B. Kerferd, *Pneuma*, w: P. Edwards (ed.), *The Encyclopedia of Philosophy*, v. 6, London 1967, s. 360; zob. także W. K. C. Guthrie, *A History of Greek Philosophy*, v. 1, Cambridge 1962, s. 131 i n.; Arystoteles, *De Caelo*, 294 b 13.

³⁷ Guthrie, dz. cyt., s. 132 i n.

³⁸ Zob. Kerferd, dz. cyt., s. 360.

³⁹ „Only in man among sublunary creatures does it take the form of logos, materially represented by warm breath (pneuma)”. Guthrie, dz. cyt., s. 20.

⁴⁰ A. Z. Zmorzanka, *Pneuma*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, t. 8, Lublin 2007, s. 307. Na temat pneumy obszernie i jasno pisze G. Reale, *Historia filozofii starożytnej*, t. V, Lublin 2002, s. 173–174.

W *Dictionnaire général des sciences humaines* autorzy przedstawiają pneumatologię w następujący sposób:

Termin ten dawniej wskazywał na część teologii, w której opisywał wiedzę spekulatywną o duszy. Wraz z logiką i moralnością, pneumatologia tworzyła domenę nauk o człowieku. Jednakże pneumatologia traktowała również o bytach duchowych – o czystych duchach, które mogą w następstwie wytwarzać przedmiot wiary (objawienia), ponieważ umykają one bezpośredniej percepcji⁴¹.

Jednak zdaniem autora⁴², pneumatologia⁴³ pojawiła się od niedawna, a metafizycy zrobili z niej odrębną część doktryny metafizycznej⁴⁴. Jako piąta z wyróżnionych dyscyplin metafizycznych za przedmiot swej wiedzy ma duchy i anioły. Dlatego filozof – metafizyk – może wypowiadać się (ponieważ posiada takową wiedzę) na temat tego, czym jest idea ducha, czym charakteryzuje się jego istnienie, a także to, jakie są jego ogólne jakości i właściwości⁴⁵. Upoważniony jest on do stwierdzenia, iż

są duchy racjonalne, i że one – racjonalne duchy – mają swoje jakości, które zostały utworzone w jakościach moralnych Boga⁴⁶.

⁴¹ „Ce terme désignait autrefois la partie de la théologie qui portait sur la connaissance spéculative de l'âme. Avec la logique et la morale, la pneumatologie constituait le domaine de Sciences de l'Homme. Cependant, la pneumatologie traitait également des êtres spirituels qui peuvent faire l'objet d'une croyance, d'une révélation, parce qu'ils échappent à une perception immédiate”. (*Dictionnaire general*, dz. cyt., s. 739).

⁴² Autorem hasel w pierwszym wydaniu encyklopedii był William Smellie.

⁴³ Pneumatologia (*pneumatology*) jest również zastępowana drugą nazwą pneumatyka (*pneumatics*). Autor w końcowym zdaniu, w paragrafie poświęconym właśnie pneumatologii, pisze: „for this is, in so many words, what is taught us by pneumatology or pneumatics”, *EB* 1, v. III, s. 175.

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ Por. tamże.

⁴⁶ „[...] there are rational spirits, and that these rational spirits have qualities that are founded in the moral qualities of God”, tamże.

Finalną „częścią” metafizyki jest teologia metafizyczna⁴⁷. Zadaniem jej jest dostarczanie wiedzy o istnieniu Boga⁴⁸. Chodzi przede wszystkim o racjonalne podstawy takiej wiedzy, które mają umożliwić dotarcie do istnienia Boga, a wszystko to wraz z tworzeniem idei o boskiej doskonałości i boskich jakościach, dokonywane jest na bazie apriorycznego rozumowania⁴⁹.

Wydanie trzecie (1777–1784)

W wydaniu trzecim⁵⁰ hasło *Metafizyka* podzielone zostało na dwie części. W pierwszej przedstawiono definicję oraz dokonano podziału metafizyki ze względu na przedmiot. We wprowadzeniu podjęto kwestię terminów, pośród których uwytatniono dwa najważniejsze: idea i pojęcie⁵¹. Poruszono przy tym kwestię ich nie-
tożsamości, definicji oraz zakresu orzekania. Druga część (problemowa) złożona jest z trzech osobnych sekcji, poświęconych tematyce: *Of human understanding* (s. 483–534), *Of body with its adjuncts*⁵² (s. 534–569), *Of minds and their powers* (s. 569–609). Biorąc pod uwagę całość artykułu od strony kompozycyjno-technicznej, należy zauważyć, iż wydanie to zostało inaczej opracowane w stosunku do poprzednich⁵³. Tym, co wydaje się

⁴⁷ Warto zapoznać się z uwagami Kalinowskiego, który zauważa, że „istotne rozdzarcie metafizyki na ontologię i teologię naturalną (mówiąc już poprawnie) jest jej zniszczeniem, tak jak rozerwanie filozofii na kosmologię, psychologię i metafizykę jest położeniem kresu filozofii w ogóle”. Kalinowski, *O istocie i jedności filozofii*, dz. cyt., s. 12.

⁴⁸ Zob. tamże.

⁴⁹ Por. tamże.

⁵⁰ Pominęte zostało wydanie drugie encyklopedii, w którym hasło *Metafizyka* zostało przedrukowane z wydania pierwszego.

⁵¹ Zob. także *Preliminary Observations on the Origin of our Ideas and Notions*, w: *EB* 3, v. XI, s. 483–484.

⁵² Za *Samuel Johnson's Doctionary* z 1755 roku „adjunct” rozumieć należy jako coś co przynależy, przylega do czegoś, lecz nie w sposób istotny (akcydens).

⁵³ *Scil.* metafizyka z pierwszego i drugiego wydania.

nadzwyczaj charakterystyczne, a także bardzo pomocne w uchwyceniu wielu kwestii, są szczegółowe przypisy na marginesach bocznych⁵⁴. Dodatkowo umieszczono w dolnych przypisach odnośniki do autorów cytowanych w oryginale⁵⁵.

Czym zatem jest metafizyka i czym się charakteryzuje w świetle omawianego wydania? Definicja jaką otrzymujemy jest zwięzła i transparentna zarazem. Pojawia się już w pierwszym zdaniu pracy. Metafizyka – jak czytamy – jest

nauką o zasadach i przyczynach wszystkich istniejących rzeczy⁵⁶.

Autor uzupełnia swą myśl w dalszej części pisząc, iż

jakiś umysł (*mind*) lub też inteligencja (*intelligence*), a w szczególności najwyższa inteligencja (*supreme intelligence*), jest przyczyną wszechświata oraz wszystkiego, co się tylko w nim zawiera, a także jest zasadniczym i podstawowym przedmiotem tejsze nauki viz. metafizyki, i stąd też wynika jej nazwa⁵⁷.

Jej nazwę natomiast jako „filozofia pierwsza” zawdzięcza się Stagirycie⁵⁸. Jest ona bowiem

nie tylko zwierzchnia, lecz także wcześniejsza w stosunku do natury⁵⁹.

Co jest pierwsze w naturze, nie jest pierwsze dla człowieka – pisze Gleig; i dalej: – natura ma swój początek w przyczynach, które

⁵⁴ Łączna ilość przypisów na marginesach bocznych liczy 317.

⁵⁵ W wyciągu bibliograficznym podane jest 86 pozycji.

⁵⁶ „The science of the principles and causas of all things existing” (*EB* 3, v. XI, s. 480).

⁵⁷ Zob. tamże.

⁵⁸ Tamże.

⁵⁹ „this science FIRST PHILOSOPHY, as being not only superior, but also prior in the order of nature”, tamże.].

wywołują skutki. Człowiek zaś zaczyna od skutków i poprzez nie dochodzi do przyczyn⁶⁰.

Gleig odnotowuje, że

z konieczności wszelkie ludzkie badanie i poszukiwanie, postępuje na odwrót względem naturalnego porządku rzeczy. Dokonuje się to poprzez przechodzenie od tego, co ujmowane poprzez zmysły do tego, co ujmuje się intelektem; od skutku jakim jest ciało do umysłu, który jest zarówno pierwszą i ostateczną przyczyną⁶¹.

Znamienny jest fragment dotyczący samej istoty metafizyki, a także – pośrednio – jej przedmiotu oraz celu. Dowiadujemy się od autora, że nazwa metafizyka stawała się częstokroć obiektem kpin i wyśmiewań ze strony oponentów, niemniej jest ona znacząca i arcyważna. Albowiem pretendując do wzniesienia umysłu ponad rzeczy materialne ku kontemplacji Boga i bytów duchowych, oznaczona została greckimi słowami τὰ μετὰ τὰ φυσικά⁶².

Zaprezentowany podział metafizyki nawiązuje do podziału, z jakim spotykamy się w edycji pierwszej oraz drugiej⁶³. Mimo to

⁶⁰ „what is first to nature, is not first to man. Nature begins with causes which produce effects. Man begins with effects, and by them ascends to causes”, tamże.

⁶¹ „Thus all human study and investigation proceed of necessity in the reverse of the natural order of things, from sensible to intelligible, from body the effect, to mind, which is both the first and the final cause”, tamże.

⁶² Zob. tamże. W akapicie tym opierałem się na wywodzie autorskim G. Gleiga w jego *Metafizyce*. Do greckiej nazwy τὰ μετὰ τὰ φυσικά – przytacza on wyciąg z 1571 r. autorstwa Guillaume Du Val. *Synops. Doctr. Peripat.*, który jest niejako definicją metafizyki. Oto jego treść: „ΤΩΝ ΜΕΤΑ ΤΑ ΦΥΣΙΚΑ. Cujus inscriptionis haec ratio est, quod in hoc opere ea tractatur quorum theoria posterior est doctrina naturali saltem quoad nos, qui a corporum cognitione rerumque caducarum in substantiarum immaterialium atque immortalium contemplationem provehimur”, tamże.

⁶³ Podział ten jest dokonany ze względu na przedmiot. W sumie na 6 dyscyplin: 1. Ontologia, 2. Kosmologia, 3. Antropozofia, 4. Psychologia, 5. Pneumatologia, 6. Teologia metafizyczna, tamże. Por. także z wydaniami poprzednimi: w: *EB* 1, v. III, s. 174–175 oraz *Met.*, w: *EB* 2, v. VII, s. 4934–4935.

sam autor nie zgadza się z tym podziałem, twierdząc, iż nie tylko jest on nieużyteczny, lecz co więcej, w ogóle jest niewłaściwy⁶⁴. Gleig uświadamia nas, iż podział ten ma na celu jedynie zagmatwanie umysłu⁶⁵. Z drugiej jakkolwiek strony swoiście podkreśla, iż

byty, o których cokolwiek wiemy, to umysł i ciało [podkr. S.B.K.]; i nie mamy powodu sądzić, że we wszechświecie istnieją jakieś inne byty⁶⁶.

Byty umysłu (*mind*) oraz ciała (*body*) jawią się jako odrębne i nietożsame ze sobą. O ciałach wiemy tyle, iż jest ich wiele rodzajów, wyposażonych w różne właściwości (*properties*)⁶⁷. O umysłach mamy zaś wiedzę, iż są zjednoczone (*united*) w jakiś jeden specyficzny system z ciałami, poprzez które mogą wykonywać swoje działania⁶⁸. Tymczasem – jak pisze autor –

jesteśmy w stanie wykazać, iż jest jeszcze inny Umysł, który jest niezależny od wszelkich ciał, i że on jest przyczyną wszystkich rzeczy⁶⁹.

Niewątpliwie chodzi tutaj Gleigowi o Byt Pierwszy – Absolut. Co jednak dalej dopowiada autor w tej sprawie? Wspomina jedynie o niezliczonych możliwościach charakteryzujących tego rodzaju umysł, jakkolwiek możliwości te pozostają

całkowicie nam niezbrane, i dlatego nie mogą one nigdy stać się przedmiotem nauki⁷⁰.

⁶⁴ Zob. tamże, s. 481.

⁶⁵ Tamże.

⁶⁶ „The only beings of which we know any thing are mind and body; and we have no reason to think that there are any other beings in the universe”, tamże.

⁶⁷ Tamże.

⁶⁸ Tamże.

⁶⁹ Tamże.

⁷⁰ „but their energies are wholly unknown to us, and therefore they can never become the objects of science”, tamże.

Przytoczone wypowiedzi i dokonane rozróżnienia wydają się wskazywać, iż autor suponuje jakiś dualizm w sposobie bytowania ciała i umysłu. Czy jednak jest tak rzeczywiście? Czy są to oddzielne byty, które są przedmiotem badań metafizyki? Wydaje się, iż kolejny paragraf podsuwa nam odpowiedź. Gleig pisze w ten sposób:

umysły i ciała, o których wiemy, że istnieją wraz z ich mocami i właściwościami, które są istotne i przypadłościowe, mogą być przedmiotem racjonalnych badań⁷¹.

W kwestii dociekań nad ciałami jesteśmy w stanie

badać naturę różnych ciał, w celu odkrycia, czy wszystkie ciała, chociaż zmodyfikowane, nie mają czegoś wspólnego; możemy także rozpatrywać właściwości, relacje oraz przypadłości (adjuncts) ciał i dążyć do wyróżnienia tychże, które są przypadłościowe od tych, które wydają się być konieczne tak, iż bez nich ciało samo nie mogłoby istnieć⁷².

Problematyka umysłu wydaje się nieco bardziej złożona. Wskazuje się, że

nie posiadamy wystarczających danych do właściwej i pełnej indukcji: możemy jedynie badać zdolności własnego umysłu i poprzez prawdopodobną analogię [podkr. S.B.K.] dokonać oceny zdolności najwyższych umysłów⁷³.

⁷¹ Tamże.

⁷² „We may examine the nature of different bodies, in order to discover whether all bodies, however modified, have not something in common ; and we may consider the properties, realtions, and adjuncts of bodies, and endeavour to distinguish those which are accidental from such as appear to be so necessary that without them body itself could not exist”, tamże.

⁷³ „we have not sufficient data for an accurate and complete induction : we can only examine the powers of our own mind ; and by probable analogy make some estimate of the powers of superior minds”, tamże, s. 481.

Ponadto – o czym była już mowa – w sprawach dotyczących natury duchów (*nature of spirits*), nie mamy żadnej wiedzy, lecz jedynie poprzez kontemplacje naszych zdolności umysłowych jesteśmy w stanie cokolwiek o tym orzekać⁷⁴.

Zatrzymując się jeszcze nieco przy zagadnieniu przedmiotu metafizyki, warto spojrzeć na znamienne dwa fragmenty wciągające wprowadzenie do dalszej części rozprawy⁷⁵. Dowiadujemy się m.in., że ontologia bywała postrzegana jako nauka o bycie abstrakcyjnym⁷⁶, aczkolwiek stwierdzenie takie, jak „byt w abstrakcji”, nic w ogóle nie znaczy⁷⁷. Ontologia jest pojęta tutaj jako nauka o realnych bytach oraz ich właściwościach⁷⁸, natomiast sama metafizyka

obejmuje w sobie wiedzę o naturze wszystkich istniejących rzeczy⁷⁹.

Reasumując,

ciało i umysł wraz z ich właściwościami, przypadłościami oraz zdolnościami, stanowią całościowy przedmiot metafizyki⁸⁰.

Dlatego też – jak zauważa autor – należy pierwiej prześledzić, czy też zbadać specyfikę ludzkiego poznania [podkr. S.B.K.] wraz ze źródłem z którego ono powstaje, a także ustalić

⁷⁴ Tamże, s. 482.

⁷⁵ Tamże.

⁷⁶ „Ontology has sometimes been defined the science of being in the abstract”, tamże.

⁷⁷ Tamże.

⁷⁸ „Considered as the science of real beings and their properties, Ontology is a very significant word”, tamże.

⁷⁹ „Metaphysics, comprehending in itself the knowledge of the nature of all things existing”, tamże.

⁸⁰ „Body and mind therefore, with their properties, adjuncts, and powers, comprehend the whole subject of the science of metaphysics”, tamże.

istotę prawdy oraz wskazać na dowody w podejmowanych tematach wykładu⁸¹. Rezultatem jest nowy trójpodział metafizyki wprowadzony przez Gleiga⁸². Obejmuje on takie zagadnienia, jak (1) wiedza, (2) ciało i jego przypadłości oraz (3) umysł i jego zdolności⁸³. W takim też porządku przedstawia się traktat metafizyki w niniejszym wydaniu.

Wydanie ósme 1852–1860

Wydanie ósme⁸⁴ i znajdujące się w nim hasło *Metafizyka* stanowi pokłosie i zarazem wyraz panujących tendencji filozoficzno-

⁸¹ „It is however obvious, that if we would pursue these inquiries with any hopes of success, ascertain the nature of truth, and show what kind of evidence on each topic to be treated ought to enforce conviction”, tamże.

⁸² Zob. tamże.

⁸³ „In this view of the science, metaphysics appears to be divided into three parts; the first treating of human understanding; the second, of body with its adjuncts; and the third, of mind with its powers”, tamże.

⁸⁴ Po omówieniu *Metafizyki* z wyd. 3, przechodzimy od razu do wyd. 8, pomijając wydania 4–7, ponieważ definicja *Metafizyki* z czwartego wydania jest powtórzeniem trzeciego (*Metafizykę* ponieważ utożsamiano już z ontologią, czego wyrazem jest odsyłacz przy hasle *Ontology* w: *EB* 4, v. XV, p. I, s. 147). Zostaje również zachowany z poprzednich wydań podział nauk (zob. *Metaphysics*, w: *EB* 4, v. XIII, s. 535). We wstępie do wyd. 4 widnieje informacja o autorze artykułu, którym jest G. Gleig (zob. tamże, v. I, s. xvii). W wyd. 5 (1815) definicja oraz autor pozostają bez zmian (zob. *Metaphysics*, w: *EB* 5, t. XIII, s. 555). W celu potwierdzenia informacji o autorze zob. *Preface*, w: *EB* 5, t. I. Wydanie 6 (1823) przedstawia wierną definicję z wydania trzeciego. Autorem *Metafizyki* jest także G. Gleig, gdyż artykuł pozostał niezmienny. Jest to forma suplementu, gdzie *Metafizyka* pozostała bez zmian, podobnie jak w wyd. 2. Jest ona niezmienną i ujętą w jednym paragrafie. Zasadniczo dlatego, iż wydanie to jest przedrukiem (dodrukiem) wyd. 4. Stanowi ono swoisty dodruk z niewielkimi uzupełnieniami (*Metaphysics*, w: *EB* 6, v. XIII, s. 555). *Metafizykę* opracował G. Gleig, który został wymieniony we wstępie do wydania szóstego (*Preface*, w: *EB* 6, v. I, s. viii). W wyd. 7 definicja metafizyki pozostaje wierną kalką wydań poprzednich, scil. trzeciego (*Metaphysics*, w: *EB* 7, v. XIV, s. 599). We wstępie do wyd. 7 w tomie I czytamy: „The treatises on Universal Grammar, on Metaphysics, and on the Philosophy of Induction, published in the third edition, still maintain their

-intelektualnych w XIX-wiecznej Anglii⁸⁵. Henry L. Mansel, kontynuując i rozwijając myśl swego mistrza Williama Hamiltona, będąc przy tym zafascynowanym myślą Arystotelesa i Kanta⁸⁶, jak i pod pewnymi względami szkoły szkockiej, daje w wykładzie całościowo zebrany obraz własnych przekonań filozoficznych⁸⁷. Autor ten reprezentuje wyraźnie jeden z nurtów brytyjskiego idealizmu w dobie epoki wiktoriańskiej⁸⁸.

Metafizyka w porównaniu z poprzednio analizowanymi opracowaniami, *scil.* Smelliego i Gleiga, została napisana w innym stylu i z tego też tytułu domaga się innego podejścia. Wykład nie jest tak transparenty, jak miało to miejsce chociażby u Gleiga, gdzie można było przechodzić od zagadnienia do zagadnienia i stopniowo poznawać problemy metafizyki. Tutaj autor, po pierwsze, ukazuje metafizykę, w której niewiele z zagadnień nawiązuje do tradycji, co z pewnością jest wynikiem uprawianej przezeń filozofii, jak i obranej metody. Po drugie, mimo że wydaje się, iż jest to wykład systematyczny, to jednak odnosimy wrażenie, iż wiele zagadnień czy problemów natury metafizycznej nie znalazło się w pracy, choć można je odnaleźć w innych dziełach autora⁸⁹.

places in this” (s. xxxiii). Warto dodać, iż w tym czasie na terenie Szkocji, ale i na starym kontynencie, zmieniły się prądy myślowe. W Szkocji dominowały wówczas nazwiska m.in. D. Stewarta i T. Reida. Edytorzy wspominają o rozprawie pierwszego z myślicieli, który dokonał przeglądu filozoficznych stanowisk i systemów. Artykuł Gleiga został umieszczony w tomie XIV na s. 599–701 (ss. 102). Pewność co do autora potwierdza wykaz nazwisk zamieszczonych w tabeli na s. xlvii w tomie I. (George Gleig figuruje pod symbolem H.H.H.H.). *Novum* od strony redakcyjnej stanowią marginesowe opisy oraz oznaczenia w pracy.

⁸⁵ Por. G. Davie, *The Scotch Metaphysics. A century of Enlightenment in Scotland*, London–New York 2002.

⁸⁶ W. J. Mander, *The Unknowable: A Study in Nineteenth-Century British Metaphysics*, Oxford 2020, s. 36–40.

⁸⁷ Mam tutaj na myśli omawiany artykuł. W kwestii życiorysu Mansela, jego dorobku naukowego i szczegółów twórczości filozoficznej warto zapoznać się chociażby z pracą *The Unknowable*, dz. cyt., s. 36 i nn.

⁸⁸ Por. *EB* 11, t. XVIII, s. 250–251.

⁸⁹ Zob. G. Besler, *Mansel*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, t. 6, s. 784–785.

Dla Mansela metafizyka utożsamia się z filozofią faktów (*resp.* danych) świadomości, które są rozważane subiektywnie i które pozostają w relacji do umysłu poznającego, jak również obiektywnie, lecz w relacji do poznanych rzeczy⁹⁰. Tak pojęta metafizyka, która bada świadomość jako jej przedmiot właściwy, podzielona zostaje na dwie części – psychologię oraz ontologię⁹¹. Psychologia bada fakty świadomości jako takiej, natomiast ontologia bada fakty świadomości, które są rozważane w ich relacji do rzeczy istniejących bez umysłu⁹².

Zdaje się, iż przedmiotem właściwym metafizyki w tym wydaniu jest świadomość⁹³. Mansel wprowadza do metafizyki dwa sposoby pojmowania świadomości. Według pierwszego, świadomość jest znakiem fenomenalnym, charakteryzującym się relacją do świadomego podmiotu, posiadającego różnego rodzaju afekty (*affections*) umysłu, w którym świadomość jako taka jest zawarta, a także władze, działania i prawa, od których konkretne afekty zależą⁹⁴. W drugim znaczeniu świadomość jest przedmiotem metafizyki w postaci rzeczywistej (realnej), będącym w relacji do przedmiotów, co do których jesteśmy świadomi⁹⁵. Przedmioty z kolei rozważane są pod kątem prawdziwości ich świadectwa ze względu na rzeczy istniejące poza umysłem⁹⁶.

Dokonując rozróżnienia dwóch ujęć świadomości, Mansel wyraźnie wskazuje, iż natura świadomości ukazanej w pierwszym punkcie jest kluczowa i konieczna dla formułowania wszelkich pytań o charakterze metafizycznym. Oznacza to, że podstawę dla uprawiania metafizyki stanowi psychologia [podkr. S.B.K.], będąca swoistym wprowadzeniem i koniecznym

⁹⁰ „Metaphysics, or the philosophy of the facts of consciousness, considered subjectively, in relations to the mind knowing, and objectively, in relation to the things know” (*EB* 8, v. XIV, s. 555).

⁹¹ Tamże.

⁹² Tamże.

⁹³ Tamże, s. 556.

⁹⁴ Tamże.

⁹⁵ Tamże.

⁹⁶ Tamże.

elementem rozważań filozoficznych. Wpierw trzeba zdać sobie sprawę z tego, czym są fakty świadomości same w sobie, zanim przystąpi się do dalszych badań⁹⁷. Mansel poświęca niezwykle dużo miejsca problematyce rozumienia świadomości. Sama świadomość w relacji do podmiotu świadomego jest *sui generis* specyficzna, bowiem jest dwojakiego rodzaju: prezentacyjna (intuicyjna) oraz reprezentacyjna (refleksyjna)⁹⁸. Co autor przez to rozumie?

Świadomość w pierwszym znaczeniu jest świadomością indywidualnego przedmiotu (intuicyjna), którą może być rzecz, czyn, stan umysłu bezpośrednio dany (*hic et nunc*)

z określoną pozycją w przestrzeni lub w czasie, albo w obydwu naraz⁹⁹.

Z kolei w drugim przypadku, świadomość reprezentacyjna (refleksyjna) jest początkowo i bezpośrednio świadomością ogólnego pojęcia, odniesionego do jakiegokolwiek liczby możliwych indywiduów. Wtórnie i pośrednio jest to świadomość jednego albo większej liczby aktualnych indywiduów, pojętych jako przedstawionych w danym momencie. Świadomość dotyczy człowieka i pozyskiwania przezeń wiedzy. Wiedza zaś, żeby była zdobywana, musi być oparta na przedmiotach, których istnienie¹⁰⁰ musi być nam dane w świadomości.

Przedmiot metafizyki – świadomość – stanowi zatem warunek wszelkich pojawiających się w metafizyce zagadnień. Dokonując dystynkcji świadomości na prezentacyjną i reprezenta-

⁹⁷ „Of these two inquiries, the first is preliminary and auxiliary to the second; both because it is necessary to know what the facts of consciousness are in themselves, before inquiring into their ulterior relation”, tamże.

⁹⁸ Tamże.

⁹⁹ Tamże.

¹⁰⁰ Mansel odróżnia istnienie realne (*real*) od pozornego (*apparent*). Sam termin *real* jest wieloznaczny tak u Mansela, jak i wcześniejszych filozofów brytyjskiego idealizmu (np. W. Hamiltona).

cyjną, w tzw. świadomości prezentacyjnej, Mansel przeprowadza subpodział na intuicję zewnętrzną oraz wewnętrzną. Kwestia intuicji związana jest zatem z rozumieniem świadomości¹⁰¹. Intuicja zewnętrzna obejmuje doznania zmysłowe i percepcje wspólnie z poznaniem przypadłości materii¹⁰². Intuicja wewnętrzna natomiast, zawiera w sobie właściwe sposoby świadomości, w której my sami jako ludzie stajemy się natychmiast świadomi stanów naszego umysłu i jednocześnie naszej osobowości jako jednego stałego podmiotu wszystkich następujących po sobie stanów¹⁰³.

Metoda charakteryzująca dociekania metafizyczne to ogólnie rozumiana refleksja. Stanowi ona o całokształcie wykładu i analiz. Refleksja jednakże jest tutaj rozumiana swoiście, w oparciu o filozofię J. Locke'a. Mansel generalnie uznaje naukę Locke'a, chociaż jednocześnie poddaje krytyce stosowane przez niego wyrażenia językowe, które zniekształcają pojęcia i problemy. Tak jest w przypadku refleksji, którą Locke utożsamia ze źródłem idei i nazywa wewnętrznym zmysłem¹⁰⁴. W tej kwestii, jak odnotowuje Mansel, narosło wiele dwuznaczności i nieporozumień¹⁰⁵.

¹⁰¹ Na temat intuicji i jej rozumienia jako specyficznego sposobu poznania zwracano uwagę już w starożytności. Do dziś zasadniczo wyróżnia się dwa jej rozumienia: obiektywne i subiektywne. Więcej na temat intuicji zob. W. Daszkiewicz, *Intuicja intelektualna w metafizyce*, Lublin 2014. Rozdział pierwszy ukazuje różne stanowiska (aspekt historyczny) rozumienia intuicji intelektualnej, zaś rozdział drugi pokazuje ujęcie Tomasza z Akwinu. Ponadto zob. M. A. Krapiec, *Intuicja*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, t. 4, s. 897–901.

¹⁰² *EB* 8, v. XIV, s. 577.

¹⁰³ „External Intuition, which embraces the various phenomena of sensation and perception, together with that knowledge of the attributes of matter which is obtained through the locomotive faculty. Internal Intuition, which includes all those modes of consciousness in which we become immediately cognisant of the various states of our own mind, as well as the concomitant consciousness of our own personality as the one permanent subject of these successive states”, tamże.

¹⁰⁴ Tamże.

¹⁰⁵ Tamże, s. 562–563 (dolny przypis). Por. także rozdz. *Of Internal Intuition in General* na s. 577.

Tymczasem refleksja to nic innego jak stan świadomości¹⁰⁶ o charakterze wewnętrznej intuicji. Stąd Mansel proponuje metodę, która zakłada bezpośrednią świadomość wewnętrznych stanów umysłu, gdzie świadomość jest identyczna z doświadczeniem tych stanów, będąc jednocześnie źródłem formułowania idei¹⁰⁷.

Wyjaśnienie zagadnienia relacji między myślą a rzeczą stanowi główny cel metafizyki¹⁰⁸. Na tym też skupiają się zainteresowania Mansela¹⁰⁹. Dopiero po wyjaśnieniu kluczowych pytań i wątpliwości związanych z myślą, przechodzi on do dociekań nad rzeczywistością ekstramentalną¹¹⁰.

Wydanie dziewiąte 1875–1889

Autor hasła, Edward Caird wyraźnie wpisuje się w tradycję angielskiego idealizmu, a ponadto widoczny jest u niego ogromny wpływ myśli tak Immanuel Kanta, jak i Georga W. F. Hegla. On sam był uczniem Jamesa F. Ferriera. Niemniej Caird przedstawia

¹⁰⁶ Tamże.

¹⁰⁷ Tamże, s. 563.

¹⁰⁸ W rozważaniach historycznych dotyczących celu uprawiania metafizyki, autor dyskutuje ze stanowiskami różnych filozofów, przede wszystkim zaś ze stanowiskami Arystotelesa i Platona. Rozważania poświęcone prawdzie, pierwszym zasadom i przyczynom, wieńczy krótko: „Problem metafizyki pojęty przez tych dwóch filozofów może być wyraźniej wyartykułowany we współczesnym języku następująco: »Określić relację, która istnieje pomiędzy subiektywnymi koniecznościami myśli a obiektywnymi koniecznościami rzeczy«” (tamże, s. 553).

¹⁰⁹ Mansel, poszukując odpowiedzi, formułuje następujące pytania: 1. Czy prawa myśli są także prawami rzeczy? 2. Czy prawa myśli zawierają oczywistość, w oparciu o którą zdolni jesteśmy stwierdzić prawa rzeczy? 3. Czy myśl jest identyczna z bytem? 4. Czy myśl jest dokładną kopią bytu? 5. Czy myśl jest całkowicie różna od bytu? 6. Czy cokolwiek istnieje poza fenomenem mojej własnej świadomości, a jeśli istnieje, to jaka jest droga, która może mnie do tego doprowadzić?

¹¹⁰ Można w tym miejscu postawić pytanie czy jest to w ogóle możliwe, aby zaczynając od myśli przejść do świata rzeczy (*casus* mostu epistemologicznego)?

metafizykę na kanwie założeń Arystotelesa, odwołując się do zasad determinujących byt i poznanie, odkrywanych wyłącznie na gruncie dociekań filozoficznych¹¹¹. Według Stagiryty – jak pisze w swym artykule Caird – metafizyka traktuje zasadniczo o trzech elementach, tzn. o pierwszych przyczynach bytu, pierwszych przyczynach poznania i wreszcie o Bogu, który jest początkiem i kresem wszystkich rzeczy¹¹².

Wprawdzie, zdaniem Cairda, przedmiotem metafizyki są wszystkie istniejące rzeczy, to jednak lokując się w nurcie szkoły brytyjskiego idealizmu, autor ten przez przedmiot metafizyki rozumie idee czegokolwiek. Przedmiotem zatem są idee, a nie rzeczy realnie istniejące. W szczególnym sensie przedmiotem są przyczyny (*resp.* idee przyczyn – materialnej, formalnej, sprawczej i celowej) wszystkiego, co jest¹¹³. Metafizyka wydaje się być próbą ujęcia tego rodzaju obszarów, które znajdują się poza znaną przestrzenią inteligibilnego świata¹¹⁴. Chodzi przede wszystkim o idee, które albo są niejasne i abstrakcyjne, tak iż niepodobna przypisać im żadnego określonego znaczenia, albo są

¹¹¹ *EB* 9, v. XVI, s. 80.

¹¹² Tamże.

¹¹³ Tamże, s. 79.

¹¹⁴ Struktura metafizyki Cairda jest uzależniona od postawionych względem niej pytań. Autor pisze wyraźnie: „whether we can in any sense reach that which is beyond experience, and, if so, whether this „beyond” is a first or a last principle, a pre-condition or a final cause of nature and experience, or both” (tamże). W pierwszym pytaniu chodzi o właściwy sposób postrzegania metafizyki. To zaś jest perspektywa obiektywna lub subiektywna, albo jak pisze Caird „according as we consider it in relation to those natural objects which are merely objects of knowledge, or in relation to those spiritual objects which are also subjects of knowledge” (tamże). Mając to na uwadze, Caird sytuuje metafizykę w pierwszej kolejności w stosunku do nauki ogólnej, następnie zaś w relacji do nauki szczegółowej, jaką jest psychologia. W stosunku do drugiego pytania pojawiają się również dwa aspekty: „while the idea of a first cause or principle points to the connexion between metaphysic and logic, the idea of a last principle or final cause connects metaphysic with theology” (tamże). Autor ostatecznie na trzecim miejscu rozważa metafizykę w odniesieniu do logiki, natomiast na czwartym w relacji do religii i do filozofii religii.

tak złożone i dalekosiężne, że nie sposób ich nigdy zweryfikować¹¹⁵. Jak odnotowuje Caird, poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, czym jest ἡ πρώτη φύσις

jeszcze bardziej się nam wymyka niż prehistoryczne i pregeologiczne zapisy o człowieku i świecie¹¹⁶.

Właściwym natomiast celem filozofii, podług Cairda, jest

skierowanie naszych myśli na dokładne zbadanie i wykorzystanie wąskiej przestrzeni przypisanej nam przez niezgłębioną moc i z naukową powściągliwością powstrzymanie się od wszelkich spekulacji, zarówno o pierwszych, jak też o ostatecznych przyczynach¹¹⁷.

Wydanie dziesiąte 1902–1903

Dla Thomasa Case'a, autora omawianego hasła, prawdziwa metafizyka jest dualizmem ciała i duszy, a jednocześnie monizmem, gdyż zarówno ciała, jak i dusze są substancjami¹¹⁸. Prawdziwa metafizyka zatem to nic innego, jak monizm substancji, bowiem wszystkie rzeczy są substancjami, jak też wszystkie substancje, aczkolwiek różniące się między sobą, uczestniczą w jednej substancji całego *universum*¹¹⁹. W takim przypadku, jak podkreśla autor, metafizyka zasadniczo musi uznawać trzy typy monizmów: materialistyczny monizm ciała, idealistyczny monizm duszy oraz realistyczny monizm substancji, który jednocześnie jest dualizmem substancji¹²⁰.

¹¹⁵ Tamże, s. 80.

¹¹⁶ Tamże.

¹¹⁷ Tamże.

¹¹⁸ *EB* 10, v. VI, s. 646.

¹¹⁹ Tamże.

¹²⁰ Tamże.

Wydanie czternaste 1926–1929¹²¹

Autor hasła w tym wydaniu, Gilbert Ryle, postrzega metafizykę jako systematyczne badanie podstawowych problemów, które odnoszą się do ostatecznej natury rzeczywistości oraz ludzkiej wiedzy¹²². Strukturę metafizyki dzieli on na dwie gałęzie, którymi są ontologia (*ontology*) oraz teoria poznania (*theory of knowledge*). Ontologia sponuje systematyczne badanie fundamentalnych aspektów Bytu (*Being*), względnie Rzeczywistości (*Reality*), natomiast teoria poznania bada ostateczne problemy dotyczące wiedzy ludzkiej¹²³.

Wydanie piętnaste 1985–2010

Definicja metafizyki w omawianym wydaniu pojawia się na samym początku artykułu. Metafizyka

jest filozoficznym badaniem, którego przedmiotem jest określenie rzeczywistej (*real*) natury rzeczy – określenie znaczenia, struktury oraz zasad tego, co jest o tyle, o ile jest¹²⁴.

¹²¹ Pomijam odrębną analizę wydania 11, w którym metafizyka jest przedstawiona jako jeden z czterech działów filozofii. Definicja jest ta sama co w wydaniu 10 (s. 225). Artykuł znajduje się w tomie XVIII z roku 1911 (s. 224–253) i opracowany został, jak w poprzednim wydaniu przez angielskiego filozofa Thomasa Case'a. Ciekawa jest angielska forma zapisu nazwy „metafizyka” w dwu wersjach (*Metaphysics* oraz *Metaphysic*). Autor wyjaśnia pochodzenie nazwy terminu wskazując na wątek historyczny i zbiór traktatów Stagiryty, które w ułożeniu przez scholarchę Andronikosa z Rodos znalazły miejsce ze względu na przedmiot po księgach z fizyki. Wydania 12 i 13 są wydaniem suplementarnymi i nie zawierają hasła *metafizyka*.

¹²² *EB* 14, v.15, s. 332.

¹²³ Zob. tamże.

¹²⁴ *EB* 15, v. 24, s. 1. W ostatnim wydaniu hasło *Metafizyka* opracowało formalnie dwóch autorów – William H. Walsh (główny autor artykułu, s. 1–23) oraz Bruce W. Wilshire (współautor, piszący o współczesnych ten-

Mimo znaczącej krytyki, wraz z sugestiami, że metafizyka jest wysoce teoretyczną formą spekulacji, sami metafizycy – jak pisze autor – przedstawiają badania metafizyczne jako najbardziej podstawowe i kompleksowe pośród wszelkich dociekań, o ile tylko dotyczą one rzeczywistości jako całości¹²⁵.

Metafizyka odpowiada na podstawowe i najbardziej fundamentalne pytania, badając rzeczywistość jako całość¹²⁶. W paragrafie poświęconym charakterystyce metafizyki autor prezentuje cztery następujące problemy: 1. Pytanie o to, co istnieje lub co rzeczywiście istnieje; 2. Nauka o rzeczywistości w opozycji do zjawisk; 3. Badanie świata jako całości; 4. Teoria pierwszych zasad¹²⁷. Przedmiotem właściwym metafizyki jest rzeczywistość bytów – tego, co istnieje. Metafizyka zajmuje się w swych badaniach całą rzeczywistością, mając na celu docieranie do jej pierwszych zasad (*first principles*)¹²⁸.

Zakończenie

Mając na uwadze zaprezentowaną próbę przeglądu koncepcji metafizyki¹²⁹ w *Encyclopaedia Britannica*, można dostrzec, iż mimo wielkiej rangi jaką współcześnie przypisuje się wymienionej encyklopedii, przedstawiona w niej metafizyka nie ma uni-

dencjach w metafizyce, s. 23–25). Dodatkowo w roli współtwórcy bibliografii pojawia się A. C. Grayling.

¹²⁵ Por. tamże.

¹²⁶ Tamże.

¹²⁷ Tamże.

¹²⁸ Zob. także inną wypowiedź autora: iż metafizyka nie jest „nauką empiryczną – element spekulacji jaki ona zawiera jest na to zbyt mocny – niemniej, niepodobna aby metafizyk omijał fakty bardziej niż naukowiec”. Tamże, s. 20.

¹²⁹ Pełną analizę artykułów *Metafizyka* z wydań *Britannica* podjąłem w pracy magisterskiej pt.: „Rozumienie metafizyki w *Encyclopaedia Britannica* w świetle siatki metafizycznej M. A. Krąpca”. Lublin 2023 (maszynopis).

wersalnego charakteru i nie zachowuje pewnej ciągłości w perspektywie historycznej. W poszczególnych wydaniach, problematyka metafizyczna ukazywana jest najczęściej na kanwie aktualnie dominujących stanowisk filozoficznych, niezależnie od tego, na ile wpisują się one w kontekst dociekań o charakterze metafizycznym. Z tego względu w zasadzie każde ujęcie metafizyki suponuje inny jej przedmiot, metodę oraz cel, czego pewnym odzwierciedleniem są znaczące różnice w strukturze haseł w poszczególnych wydaniach. Różnorodność wydań w pełnej krasie pokazuje, iż akcent w metafizyce padał albo na stronę poznawczo-myślną, albo też na stronę podmiotu i specyfiki działania ludzkiego umysłu (idealizm). W późniejszych latach nieco zmienił się wspomniany akcent pod kątem historycznego przeglądu i ujęcia metafizyki (viz. ostatnie wydania). Odnosi się wrażenie, że wówczas odeszło się całkowicie od ujmowania metafizyki w kontekście problemów i pytań jakie ona podejmuje na rzecz meta-metafizyki – tj. deskryptywnego przeglądu stanowisk, jakie pojawiły się na przestrzeni dziejów myśli filozoficznej. Przegląd swoistej ewolucji rozumienia metafizyki w *Encyclopaedia Britannica* niewątpliwie pozwala lepiej zrozumieć współczesne podejście do tej dziedziny. ■

Metaphysics in the *Encyclopaedia Britannica*
From the history of understanding the first philosophy

SUMMARY

The article aims to provide a juxtaposed picture of metaphysics in the Encyclopedia Britannica which seems to be a conundrum. Although this topic is almost unknown and unexplored hitherto, this encyclopedia has undoubtedly been stimulating intellectual development, starting from Edinburgh in the middle of the 18th century in Scotland, until today all around the world. Metaphysics in almost every edition has a different author and presents a concrete womb of philosophical affiliation. In sum, there are merely seven originally written articles on

Metaphysics out of fifteen editions. After demonstrating definitions of metaphysics, we unveil its adequate subject, method, and purpose.

Keywords: metaphysics, first philosophy, ontology, British philosophy, Encyclopedia Britannica

BIBLIOGRAFIA:

- A Dictionary of the English Language*, v. 1, London 1755.
- Abramiczówna Zofia, *Słownik grecko-polski*, t. III, PWN, Warszawa 1962.
- Adamczyk Stanisław, *Metafizyka ogólna czyli ontologia*, TN KUL, Lublin 1960.
- Ando Takatura, *Metaphysics. The Survey of its Critical Meaning*, Martinus Nijhoff, Hague 1974.
- Baynes Thomas S., Smith William R. (ed.), *Encyclopaedia Britannica*, v. I–XXV, Edinburgh 1875–1889.
- Chisholm Hugh, Hadley Arthur W. (ed.), *Encyclopaedia Britannica*, v. I–XI, 1902–1903.
- Chisholm Hugh, Hooper Franklin (ed.), *Encyclopaedia Britannica*, v. I–III, London–New York 1922.
- Chisholm Hugh., Hooper Franklin (ed.), *Encyclopaedia Britannica*, v. I–XXIX, Cambridge 1910–1911.
- Constable Archibald (ed.), *Encyclopaedia Britannica*, v. I–XX, Edinburgh 1823.
- Daszkiewicz Wojciech, *Intuicja intelektualna w metafizyce*, TN KUL, Lublin 2014.
- Davie George, *The Scotch Metaphysics. A century of Enlightenment in Scotland*, Routledge, London–New York 2002.
- Dogiel Gerard, *Metafizyka*, Instytut Teologiczny Księży Misjonarzy, Kraków 1992.
- Edwards Paul (ed.), *The Encyclopedia of Philosophy*, v. 6, Macmillan, London 1967.
- Garvin James L., Hooper Franklin (ed.), *Encyclopaedia Britannica*, v. I–III, London–New York 1926.

- Garvin James L., Hooper Franklin (ed.), *Encyclopaedia Britannica*, v. I–XXIV, Chicago 1926–1929.
- Gleig George (ed.), *Encyclopaedia Britannica*, v. I–XVIII Edinburgh 1788–1797.
- Guthrie William K. C., *A History of Greek Philosophy*, v. 1, Cambridge University Press, Cambridge 1962.
- Kafker Frank A., Loveland Jeff, *The Early Britannica: the growth of an outstanding encyclopedia*, Voltaire Foundation in association with Liverpool University Press, Oxford 2010.
- Kalinowski Jerzy, *O istocie i jedności filozofii*, „Roczniki Filozoficzne”, 6:1958, nr 1, s. 5–17.
- Krapiec Mieczysław A., *Komentarz do „Metafizyki” Arystotelesa*, KUL, Lublin 2018.
- Krapiec Mieczysław A., *Metafizyka*, TN KUL, Lublin 1988.
- Mander William J., *The Unknowable: A Study in Nineteenth-Century British Metaphysics*, Oxford University Press, Oxford 2020.
- Maryniarczyk Andrzej (red. nacz.), *Powszechna encyklopedia filozofii*, t. 1–10, PTTA, Lublin 2000–2009.
- Millar James (ed.), *Encyclopaedia Britannica*, v. I–XX Edinburgh 1800–1810.
- Millar James (ed.), *Encyclopaedia Britannica*, v. I–XX, Edinburgh 1815–1817.
- Napier Macvey (ed.), *Encyclopaedia Britannica*, v. I–XXII, Edinburgh 1830–1842.
- Preece Warren E., Goetz Phillip W. (ed.), *The New Encyclopaedia Britannica*, v. I–XXXII, 1985–2010 (2nd ed.).
- Reale Giovanni, *Historia filozofii starożytnej*, t. V, KUL, Lublin 2002.
- Smellie William (ed.), *Encyclopaedia Britannica*, v. I–III Edinburgh 1768–1771.
- Stępień Antoni. B., *Wstęp do filozofii*, TN KUL, Lublin 2007.
- Thinès Georges, Lempereur Agnès, *Pneumatique*, w: *Dictionnaire general des sciences humaines*, Paris 1984.
- Trail Thomas S. (ed.), *Encyclopaedia Britannica*, v. I–XXII, Edinburgh 1852–1860.
- Tytler James (ed.), *Encyclopaedia Britannica*, v. I–X Edinburgh 1777–1784.